

II. Ganzen en katoentjes

Lijven als varkensblazen

In het begin van de negentiende eeuw, na de Franse tijd, kostte het ons land de grootste moeite uit een diep economisch dal te klimmen.

Het Nederlandse "proletariaat" had het niet best. Fabriekskinderen werkten 13 tot 15 uur per dag. Ze werden door de ouders op de schouders naar de fabriek gedragen omdat ze om 4 uur 's morgens uit hun bed waren gehaald en met de voetjes op een natte dweil gezet, want ze moesten tijdig op de lijnbaan of de steenbakkerij zijn.

"Tegen het donker werden de kinderen, stervensmoede, op vaders schouder weer naar huis gedragen. Naar de donkere, kale, stinkende éenkamerhuisjes. Zij aten een bord krielaardappelen met veel zoutewaterdoop en weinig spekvet. Soms kregen zij er een bord waterpap bij, van het goedkoopste meel dat er was. En altijd een glas jenever want dat sliep goed. De 2000 inwoners van Moordrecht dronken ruim 10.000 liter jenever per jaar."

In de mijnen was het nog slechter: "Bij een parlementaire enquête van 1842 zagen de rapporteurs hoe de meisjes elke keer huilend van inspanning en ellende bovenkwamen. Een vrouw vertelde hoe zij haar kind kreeg op de bodem van de mijn en het meteen zelf in een kolenmand omhoog dragen moest."

Tering, bedelarij en diefstal zijn de ziekten van het volk. In 1842 werd 10% van het Nederlandse volk bedeed, vier jaar later was het 15% geworden.

In de vochtige schaduw van de stadsmuur wasemt de stank van rotte vis en mosterd, van teer en uien. De paria's leven in kelders en riolen, bij slechte jenever en hondse lust. Kinderen hobbelen rond met lijven als varkensblazen van het eeuwige gortemeel. En liggen 's zondags dronken langs de weg."

De Engelsen hadden een grote voorsprong. De Belgen gaven in ons Koninkrijk (dat na het

Weener Congres in 1815 een unie was van noordelijke en zuidelijke Nederlanden) de toon aan in de textielindustrie.

Na 1830 werd België een zelfstandig koninkrijk en moest het noordelijke Nederland een eigen weg zoeken in de economische jungle. Er heerste grote armoe. Langzamerhand begon het besef door te dringen dat die armoe niet opgeheven kon worden door hier en daar een noodverband te leggen. De armoe diende "structureel" aangepakt te worden: het werd tijd werkgelegenheid te scheppen.

Koning Willem I, niet voor niets bijgenaamd "de koopman-koning" gaf krachtige impulsen. In 1824 werd de Nederlandse Handel Maatschappij opgericht. Die NHM kreeg het recht om handel te voeren met Indië. Er was grote behoefte aan lappen katoen (calicots genoemd) en de Handelsmaatschappij vroeg zich terecht af waarom men die produkten zou invoeren uit Engeland of België als er in Nederland zelf ook genoeg arbeidspotentieel was.

Een aantal figuren heeft er voor gezorgd dat Twente hierbij een belangrijke rol zou gaan spelen. Met name de Doopsgezinden hadden hier al veel initiatieven ontplooid als fabriqueurs. In Twente waren ook veel huiswevers. En hier stroomden de beekjes die helder water konden leveren om het katoen te bleken.

"Van Overijssel is slechts één zesde deel bebouwd. Twente is een heideveld, gras en akkers bevinden zich slechts binnen een afstand van twintig minuten lopen vanuit een dorpskern."

Twente was "een doode hoek"

De Deventer predikant J.H. Halbertsma schreef in 1837 een belangwekkend artikel: "weefschool te Goor".

Hij schildert de situatie in Twente in die dagen: "De oppervlakte van Twenthe bestaat voor het

Van 't ganzenhoeden is geen foto bewaard gebleven dan die ene bekende uit de gids van H.W. Heuvel. Wel is hier een vertrouwd dorpsbeeld te zien uit die jaren. Op dit "plein" werden de ganzen samengedreven.

grootste deel uit onafogbare heidevelden, door oāsen van bebouwde akkers of hoog geboomte afgebroken.

Bovendien werd Twenthe van de meer beschaafde gedeelten der Nederlanden, door zijne ligging en den aard van zijnen bodem, zoo goed als gescheiden." Halbertsma noemt twee oorzaken die Twente hadden overgeleverd aan armoede en zedeloosheid. De eerste was "de verbinding met het armste en onbeschaafde deel van Munsterland" waardoor de Twentenaren ongemeen deskundig waren geworden in de smokkelhandel, omdat men "met zout of laken, of sterken drank of suiker door de heidevelden te dragen, somtijds de helft meer kan verdienen dan met handenarbeid." De tweede oorzaak was de invloed "der Twentsche Drostten, die meenden, dat heerschen regeren was. De heeren zeiden: "Het is maar een boer", en als de boer durfde klagen over de onterechte drostendiensten werd dat "dikwerf met slagen beantwoord", "dat zij met geweld aan vrouw en kinderen ontvoerd en in de kelders der kasteelen opgesloten en gekastijd werden, tot dat zij aan de schreeuwenden eisch hunner meesters vol-

daan hadden".

Twente was "een doode hoek geworden zonder doorstraling".

De Handelmaatschappij had dus, zoals gezegd, het oog laten vallen op Twente, waar zoveel arbeidspotentieel was en waar men al op de hoogte was met de weeftechniek.

"De regering hoopte Leiden en Haarlem tot nieuwe bloei te brengen. Maar de Handelmaatschappij dacht aan de hoge lonen in de hollandsche steden. Zij besteedde het arbeidsintensieve spinnen en weven liever in Twente uit, waar de lonen laag waren en heldere beken stroomden voor het spoelen der garens. Het hei- en veenland lag door moerassen afgesloten. 's Zomers liepen de riviertjes droog, 's winters waren de paden gevaarlijk voor mens en dier. In de dorpen lagen de mesthopen op straat. In de vaalt voor de herberg aan de markt van Enschede is in 1827 nog een paard verdronken. Het volk droeg er grof linnen, zwart geveerd in een sop van ijzeroer en houtspaanders. De boeren bewerkten hun rogge - en boekweitakkers naar het gebruik der vaderen. Zonder enige kennis, laat staan begrip, van nieuwere methoden. Koeien hiel-

den zij voor de mest. De dieren zochten 's zomers zelf hun gras op de groengronden. 's Winters op de potstal werden ze zo schriel gevoerd dat ze in het voorjaar niet meer konden lopen en op een slee naar de wei moesten worden gebracht."

Halbertsma beschrijft dat het niet gemakkelijk zal zijn in dat gebied zomaar even een textiel-industrie op poten te zetten:

"de weefstoelen, vooreerst, waren ongeschikt en de wevers moesten zelve hunne kettingssterken; oorzaken, die, vereenigd met andere, te weeg bragten, dat de wevers met deze nieuwigheid nog nauwelijks een sober bestaan konden vinden. Wat echter, ten tweeden, erger was, ieder elle calicot kostte op deze wijze omtrent 7 centen aan weefloon, een prijs veel te hoog, om de Engelsche mededinging ook met beschermende regten door te staan."

Halbertsma wijst er op dat de invoering van een nieuw "weefsystema" ook nadelen had. Binnen de kortste keren zou ook Twente gebukt kunnen gaan onder een bevolking van "mensen met scheve nekken, bogchels, ingezonken borsten, kuit op scheenen, binnenwaartrogen en lang uitgerekte schimmen". En kinderen zoals ze in Engeland aange troffen werden: "Boven hunne teedere krachten staan zij van den morgen tot den avond in den heeten dampkring in de fabriekplaatsen en worden als de bloemen in hun opgroeijen voor altoos geknakt." Men moest dus wel de "fabricatie, die de Belgen genoten hadden, over laten gaan op Twenthe, "zonder de gevolgen van het Engelsche weefsystema na zich te slepen."

De snelspoel en een twentse jongen

Welnu, Willem de Clercq, de secretaris-directeur van de NHM, voelde er veel voor in Twente stoomspinnerijen, weverijen en blekerijen te stichten. Thomas Ainsworth ried hem aan Twente te laten kennismaken met de modere Engelse weefgetouwen, die met een snelspoel werkten.

"Machines? In een land waar de lonen zo laag zijn? Absurd!" zou Thomas Ainsworth gezegd hebben, "geef mij de snelspoel en een twentse jongen en ik zal u in korten tijd calicots geven

zoveel ge hebben wilt". Goed, het is dan een verdichtsel maar de Brit had het kunnen zeggen, want de arme twentse jongens hebben met hun snelspoel de kapitalen van de archipel voor Twente binnengehaald."

In "Van smiet- tot snelspoel" wordt uitvoerig uit de doeken gedaan dat het gesprek tussen Ainsworth en De Clercq niet op die -simpele en toevallige- manier heeft plaatst gehad maar dat er gedegen is gesproken door Charles de Maere, Ainsworth en De Clercq en dat de eerste twee de laatste op het belang van een weefschool wezen.

Willem de Clercq luisterde naar Ainsworth en zo werd Twente tot experimenteel terrein van de NHM. Men bedacht een waterdicht systeem: leer de kinderen omgaan met het Engelse weefgetouw, en laat de kennis vervolgens aan anderen overdragen in de vorm van een kettingreactie. Daartoe werden de z.g. weefscholen opgericht. Zodra zo'n weefschool goed functioneerde, werd het instituut door de NHM afgestoten en de verdere ontwikkeling overgelaten aan particulier initiatief. Het huisweven kon bij deze opzet wellicht behouden blijven, vooral als de landbouw ook verder ontwikkeld werd om beide processen evenwichtig te laten verlopen.

Liggende op zijne knieën

In 1835 werd in Goor de eerste weefschool opgericht. De Clercq heeft wel degelijk ook de nadelen gezien van het ongezonde bestaan in de altijd donkere vochtige, stoffige weefkamers aan huis, maar het blijft voor hem een keus uit twee kwade zaken waarbij de grootindustrie voor hem de slechtste is. Hij heeft inmiddels de fabriek van Hofkes in Almelo gezien, en dat heeft hem in die mening gesterkt. "Het factory-system, waarover men zich in Engeland zeer beklaagt, is bij de heeren Hofkes in volle werking. De uren van werkzaamheid voor zijne werklieden, waaronder vele vrouwen en kinderen, zijn op 15 uren per dag gesteld." Willem de Clercq vindt ook bedenkelijk dat Hofkes "geen inrigting heeft om op den eenigen vrijen dag gunstig op het gemoed te werken."

In "van smiet- tot snelspoel" vragen de auteurs zich af of De Clercq bij die "inrigting" soms dacht aan een fabriekskerk of misschien zelf in godsdienstoefeningen zou voorgaan?"

Het antwoord wordt door de schrijvers niet gegeven. Dat is wellicht te vinden in een artikel in De Hoeksteen.

Daarin schrijft dr. Wesseling over de "conventikels in Goor, plusminus 1834"

Een zekere Antonius Frederikus Freijss, geëmployeerde van de handel Maatschappij was naar Goor gekomen om daar te regelen "eenige belangen, de weefschool aldaar betreffende".

Daar deed hij al, wat hij later, in 1840, als zelfstandig ondernemer te Nijkerk nodig vond: "Van de 160 arbeiders hadden er 70 nog nooit onderwijs gehad en kwamen tweemaal per week van 8 - 9 uur in de fabriek om te leren lezen." Freijss nu had in Goor deelgenomen aan een "conventikel", een "gezelschap". Ten huize van Jan Kolvoort, wieldraaijer, had hij het achtste hoofdstuk uit het Bijbelboek Lucas behandeld, nadat hij was voorgegaan in gebed, "liggende op zijne knieën". Later was hij ook aanwezig geweest bij de "verwer" Jan Ekama en de winkelier Gerrit Jan Modders.

De vrederechter had proces-verbaal opge maakt en de goeverneur des Konings, die natuurlijk alle belang had bij de Handelmaatschappij en de daaronder ressorterende weefscholen, kon toch niet nalaten bij de Amsterdamse directie beklag te doen over het gedrag van Freijss, want conventikels stonden bij de overheid in een kwade reuk in verband met de Afscheidingsbeweging. Het tweede conventikel was zelfs bijgewoond door wel 80 personen, onder wie de directeur van de weefschool, Thomas Ainsworth in hoogst eigen persoon.

"Zulke conventikels zouden op den duur op den schamelen arbeiders een nadelige invloed uitoefenen." Willem de Clercq schreef over de kwestie aan Groen van Prinsterer: "Men vervolgt mijn arme vriend Freijss in Overijssel, omdat hij voor enige boeren heeft durven bidden en een capittel durven uitleggen." Freijss, dat was duidelijk, had een hoge dunk van de verantwoordelijkheid die de werkgever had voor zijn werknemers. Hij had ook tot taak bij te dragen in hun didactische, zedelijke en godsdienstige vorming "opdat zij op den grooten dag niet tegen mij zullen getuigen".

Daarom ook had Freijss niet alleen in Goor maar ook in Enter en Diepenheim gebruik gemaakt van bestaande avondscolen. Hij had de indruk dat het mogelijk was "het onderwijs op de fabrieken algemeen te doen worden".

Het is dus niet onmogelijk dat Freijss daarom ook aan Enter de voorkeur gaf boven andere locaties ter vestiging van de tweede weefschool. Voor die gedachte pleit nl. het feit dat de NHM aan Enter vroég om er een weefschool te mogen vestigen. In de overige gevallen ging het precies andersom: de gemeenten lagen op hun knieën voor de NHM om maar een weefschool gesticht te krijgen.

Enter had een avondschoon en een schoolmeester, die daar uitstekend leiding gaf. Leestemaker had een goede naam als hoofd bij de onderwijs-inspecteur die juist in die tijd rapport uitbracht aan de gouverneur des Konings. In hoeverre de aanwezigheid van Derk Hartgerink van invloed is geweest op een en ander is niet zeker.

Derk Hartgerink was de broer van Alexander Hartgerink, die naar Amerika was gegaan en door zijn geestdriftige brieven sterke impulsen gaf aan de emigratie van Afgescheidenen naar Wisconsin en Michigan. Derk was aannemer in Goor en ouderling in de Afgescheiden gemeente van Enter. Het is dus zeer waarschijnlijk dat ook Derk Hartgerink deelnam aan de Goorse conventikels en Freijss goed kende.

Met zijn gele hond Turk

Zo kwamen de weefscholen tot stand. De NHM pakte de zaak niet kinderachtig aan. Er kwamen 4 bekwame wevers over uit Engeland. Honderd nieuwe sneltouwen kostten ca. f. 2400. Ook was er een ketting-sterkmachine nodig die f. 1800 kostte. Nu kon begonnen worden met het weven van eenvoudige calicots. Ainsworth kreeg een driejarig contract aangeboden "tegen minstens f 2400 per jaar" en in Goor werd de schuur van logementhouder Aug. van Delden gekozen. Op 12 juni 1833 draaide 't eerste snelgetouw. Samen met Nederlandse vakmensen geven de Engelse wevers les. Vooral kinderen van 11 - 16 jaar kregen instructie. De meesten beheersten het werken met de snelspoel binnen 4 maanden. Elke volleerde snelwever kreeg bij het verlaten van de school een getouw mee. De betaling kon geschieden door op de stuklonen in te houden. De eerste getouwen kostten f. 30, later zakte de prijs tot f. 12

De resultaten: Er waren leerlingen, die na 6 weken tot 70 meter calicot per week konden

weven. Het ging zo'n drie keer sneller dan mogelijk was op de ouderwetse touwen.

Halbertsma:

"het werktuigelijk deel, waardoor zij zich vooral kenmerken, is dood eenvoudig; het bestaat uit een' spoel, die de wever niet links en rechts met zijne handen behoeft in te schieten, maar, door het aantrekken van een touwtje, met eene verwonderlijke vaardigheid heen en weder door de schering jaagt. In het midden van October deszelven jaars 1833, toen de president der Handelmaatschappij de weefschool bezocht, waren meer dan 40 kinderen bezig met weven, en voor den 1 januarij 1834 waren reeds honderd kinderen onderwezen.

"Het dubbelde doel, dat de Handelmaatschappij zich had voorgesteld, was bereikt. Zij had de voldoening, van eenen armen en vergetenen hoek in het trouwgeblevene Nederland geleerd te hebben om de calicots even goed en even goedkoop als de Belgen te weven, en de kinderen zijn niet aan de brandende atmosfeer van groote werkplaatsen blootgesteld, noch aan de kwade gesprekken, die goede zeden bederven."

De meeste Twentse weversliedjes klinken negatief. Hier is er een die laat zien dat men het snelweven positief inschatte:

Calicot, scheete mer too
Rikker de pik,
Nen snelweaver dät bin ik.
Ik weave viefteen ellen
Mear nich alledag
En van al dät snellen
Krieg ik ne grage maag
Calicot, scheete mer too.

En Ainsworth?

"Met zijn gele hond Turk trok hij door het landschap, altijd vol nieuwe ideeën. Te vroeg, in 1841, is Thomas Ainsworth gestorven. Hij werd begraven in Goor, de plaats van zijn eerste triomf en kreeg er een gietijzeren monument met: 'Aan een nuttig man - het dankbare Overijssel'. Op de 'dag der ontbloting' besloten de twentse fabrikanten hem elk jaar te komen herdenken. Maar dat zijn ze al gauw weer vergeten".

Halbertsma stelt vast dat de traditionele economische structuur in Twente gehandhaafd blijft: "Gelukkig voor Twenthe, dat het vernuft der Handelmaatschappij, aan de wevers de voordelen der snelspoel schenkende, hen bij

Thomas Ainsworth, die de snelspoel naar Twente bracht.

hun akkertje gelaten heeft, om hunne eigene nooddurft te verbouwen."

Halbertsma adviseert in zijn artikel te zorgen voor de opheffing van het nog steeds aanwezige markensysteem (dat de landbouwontwikkeling sterk remde. In Enter gebeurde dat overigens pas in 1853, en "een verstandig en onpartijdig getrokken kanaal, hetwelk de voortbrengselen van landbouw en fabrieken door een goedkoop vervoermiddel in verbinding met de rivier of de zee brengt." (ook dat gebeurde in de jaren '50, wat de doodsteek voor de zompschipperij betekende).

Later werd het droombeeld van Halbertsma alsnog verstoord. De mensen lieten zich door de ondernemers uit hun weefkamer halen en gingen in zijn fabriek werken. Met alle gevolgen van dien, precies zoals Willem de Clercq, Ainsworth, Halbertsma en andere idealisten het niet bedoeld hadden. Zodanig, dat de fabriek een eeuw later nog kon worden gebruikt

als schrikbeeld: "as iej neet wilt learn, goa j noar n stoom"....

"Het vlot slagen van de weefschool lokt onmiddellijk plannen uit tot navolging. Een stroom van aanbiedingen komt bij de N.H.M binnen, vooral uit Twente, maar ook van daarbuiten. In beginsel voelt de directie daar veel voor: hoe meer weefscholen, hoe sneller het maken van calicots zich zal verbreiden."

De weefschool in Enter

Op 16 juny 1833 kwam bij de gemeenteraad van Wierden de vraag van de Nederlandse Handelmaatschappij of men voelde voor vestiging van een fabriek "zoo als te Goor". Dat was precies 4 dagen nadat 't eerste snelgetouw in Goor in elkaar gezet was. De burgemeester stelde voor f. 60 uit de gemeentekas te voteren en zowel in het dorp Wierden als het dorp Enter te zoeken naar particuliere fondsen. Dat particuliere initiatief zou vooral bepalend kunnen zijn voor de keus waar de weefschool dan zou komen te staan.

Interessant is de discussie in de daaropvolgende gemeenteraadszitting. In Enter was men koortsachtig aan de slag gegaan om wat geld bijeen te krabben, terwijl er in Wierden niet van gekomen was. De voorzitter, Burgemeester Jalink, stelde het onderwerp een maand later opnieuw aan de orde in de Raad. "Het (Wierdense) raadslid Van Buuren, heeft daarop gezegd, dat hij genoeg neemt in het voorstel van f. 60 uit de gemeentekas te betalen, mits aan de Maatschappij de keus der plaats van vestiging worde overgelaten, waarmede zich het lid Nollen (Wierden) vereenigde. Waarna het woord zijnde aan het (Enterse) lid De Wilde, dezelve heeft gezegd, dat hij tengevolge der uitnodiging van den Voorzitter, met den Onderwijzer te Enter zich onledig had gehouden, om door intekening een fonds van ruim honderd gulden bij een te brengen; hij er voor was, dat door den verval der Schuitemvaart te Enter, het eenige bestaan der ingezetenen aldaar, de eenigszins gegoede Ingezeten had aangespoord om voor eene som in te teekenen, die ook te Goor tot het vestigen eener fabriek vanwege de Handelmaatschappij aldaar vanwege de gemeente wordt opgeofferd, om uit de gemeentekas ten voorsz. einde gedane gaven

Enter 'verliefd' op Rijssen

In uw blad van 19 juli j.l. heb ik o.a. gelezen, dat onze nabuurstad Rijssen 'een oogje' heeft laten vallen op ons 'pitoreske' dorp Enter. Eerlijk gezegd vind ik deze 'verlieftheid' historisch en maatschappelijk bezien, echt verklaarbaar. Mocht er heden ten dage in ons dorp een enquête worden gehouden over het aldan-niet aansluiten bij Rijssen, dan zou zeker meer dan 90% van de Enternaren de 'liefdesverklaring' met het 'ja-woord' beantwoorden.

Wat Wierden betreft, meen ik te mogen vaststellen, dat het dorp Enter jarenlang door 'de hoofdstad' als 'hun blindedarm' werd beschouwd. En ... die, kun je toch op latere leeftijd wel missen?? Om maar één voorbeeld te noemen, waaruit blijkt, dat Enter 'een stiefkind' was, weet ik me nog zeer goed te herinneren, dat, wanneer de brandweer van Wierden nieuw materieel mocht aanschaffen, het 'afgedankte spul' naar Enter ging.

Het is algemeen bekend, dat de burgemeester van Wierden, graag 'mooi weer' voorspelt, doch ook is bekend dat hij nogal gauw 'nattigheid' voelt. Mij is echter ook bekend, dat hij niet graag het Enters 'kind met het zwembad-water', wil weggooien. Edoch, bij het overwegen van al de voorzieningen, die zijn of nog zullen worden getroffen, aan het straks omstreeks acht miljoen kostende zwemparadijs 'De Kolk', komt ons Enternaren het water aan de lippen, en krijgen wij het gevoel, jarenlang met 'een kuil' te zijn opgescheept.

Is het bevreedend te achten, dat het overgrote deel van de mensen uit ons dorp niet naar Wierden gaat om dat 'paradijs' met hun dure belastinggeld rendabel te maken voor o.a. de zonnebank, e.d. Is het verwonderlijk te noemen, dat men veel liever gaat 'kuren' in het bad, en op de prachtige zonneweide die een glimlach geeft aan de poort van het dorp van zomp en klomp?

Uitgaande van mijn stelling dat de humor de kurk is waar het leven op drijft, zou ik ten slotte willen zeggen: Jammer voor Enter, dat 'Willem de Zwijger' voor immer zwijgt, en dat 'Hendrik de Prater' de burgemeestersgerechtigde leeftijd heeft overschreden. Anders zouden wij in Enter het 'voor onszelf beginnen' serieus in overweging nemen!!

ENTER

H. Plumers

Ingezonden stukje over een zaak die ook al in 1818 speelde

noch te vergen, maar op grond der gedaane intekening te verzoeken zulks te Enter te vestigen."

Een duister genotuleerd verhaal, dat erop neerkomt dat De Wilde geen gebruik wilde maken van geld uit de Gemeentekas maar een beroep wilde doen op ingezameld geld en dan de fabriek te vestigen in dat dorp, waar men geld heeft ingezameld. In Enter dus.

Die van het dorp Wierden zagen nu de bui hangen. Het was te laat om zichzelf te verwijten dat men niet gezorgd had voor een inzamelings-aktie in het dorp Wierden. Men probeerde nog te redden wat er te redden viel: "Het lid J. Kippers (Wierden), vereenigd zich met het voorstel van Van Buuren." Dat helpt niet veel want de leden Ter Keurst (Ypelo), Wolterink (Rectum) en Ezendam (Enterbroek) verklaarden zich tegen eene bijdrage uit de Gemeente Kas. "Dewijl vier leden zich tegen het voorstel van den voorzitter, en drie andere slechts voorwaardelijk daar in toegestemd hebben, zoo verklaard denzelven hetzelfde voor vervallen, en stelt als nu verder voor, om in de aanmerking der opoffering van de Ingezeten van Enter, en ten koste dier inteeke-naren te verzoeken dat zoodanig fabriek te Enter moge worden gevestigd."

Van Buuren deed nog een laatste poging:

"Dit voorstel in omvraging gebragt zijnde, heeft het lid van Buuren gezegd, zich te houden aan zijn voorstel en dergelijke pogingen te zullen doen wendden, om ook door particuliere bijdragen, een fonds daartoe te vinden, als vermeld." Hij voegde er nog een argument aan toe dat de Entersen niet vrolijk gestemd zal hebben: "dat alsdan aan Wierden, als zijnde de hoofdplaats, de voorkeur moet worden gegeven. De leden Nollen en Kippers, vereenigen zich met het gezegde van Van Buuren."

De Entersen hadden de koppen al geteld en lieten zich niet de kaas van het brood eten:

"Het lid De Wilde blijft persisteren bij zijn vorig gezegde. De overige leden Ter Keurst, Wolterink en Ezendam vereenigen zich met het voorstel van den Voorzitter. Welk voorstel diensvolgens met meerderheid van stemmen is aangenomen." En zo kwam -een jaar later dan in Goor- de weefschool, een succursaal genaamd, in Enter, gevolgd door Diepenheim en Holten.

Het schoolhoofd Egbert Leestemaker, de toenmalige centrale figuur in het Enterse

dorpsleven, werd nu naast klokkelouder, dood-graver, koster, markenschrijver en brand-meester ook nog eens fabriqueur. In het pand van 't hedendaagse hobbyhuis "de Ketiene" werden wat weefgetouwen opgesteld en daar gingen de armen aan het werk.

Uit 't rapport van Mansfelt:

"het arme schippersdorp Enter is alle andere dorpen voor geweest en kreeg reeds een jaar na de proefschool te Goor een weefschool binnen zijn grenzen. Een en ander op verzoek van het plaatselijk armbestuur, dat zelfs contractueel het recht kreeg om de arbeiders ervoor te mogen aanwijzen. Een jaar later werd de school omgezet in een fabriekje, dat sindsdien nog ruim 30 jaren bestond. Een handweeffabriekje voor koffiezakken, etc., met als gemiddelde bezetting 8 mannen, 8 vrouwen en 9 kinderen."

In de gemeenteverslagen wordt telkens de personeelssterkte van de callicotweverij te Enter opgegeven:

	man	vrouw	jongen	meisje	totaal:
1853	9	6	11	5	31
1854	6	8	10	8	32
1855	5	7	7	6	25
1856	3	6	6	5	20
1858	11	6	3	1	21
1859	10	14	12	13	49
1860	7	8	-	-	15
1861	6	4	2	1	13
1862	5	3	2	1	11

Halbertsma had ook al gewezen op de rol van de diaconieën. Die zagen na invoering van het weefscholensysteem een positief gevolg: "de diakonieën zijn sedert ontheven van eene menigte arbeiders, die te voren tot haar last waren." In die fabriek in Enter hing een "Armenpost", Dat was doorgaans een blikken bus met een slot erop. In 1834 bracht die bus f 3,32 op.

Diaconie diep in de schulden

Opmerkelijk is, dat in de literatuur uit die tijd voorbij wordt gegaan aan de crisis-situatie, waarin Enter verkeerde, zo in de jaren '30 - '50. Een zwaardere crisis dan die waardoor ook andere plaatsen getroffen werden. Er was in 1832 een cholera-epidemie in Enter.

Centen den 12 oktober perreder van Jan mattonius en anders willem
 hebbe gedaen 2 elle en lander half veerdel wjt karsjij de Elle teges
 14 st te samen bedracht — f. — 13 — 1
 annoden 17 oktober 1744 perreder van hagel gekraut en
 anders wjllenn hebbe gedaen root leyden Jan 13 Elle root baerj
 van de beste baerj de Elle van 14 st end p — — — — —
 te samen bedracht — — — — — f. 2 — 3 — 8
 ingam leyden gedaen 2 Elle van de beste fersjij 2 Elle van
 16 st end p te samen bedracht — — — — — f. — 13 — —
 den 18 oktober 1744 nog leyde anspant gehatt een half elle
 root baerj 17 st 4 p — — — — —
 te samen bedracht — — — — — f. 5 — 17 — —
 den 27 Dec. 1744 door de Diaconie

Een interessante factuur van de kleermaker aan de diaconie, ca. 1744.

Van de weefschool is geen enkele foto meer terug te vinden. Des te meer foto's zijn bewaard gebleven van 't klompenmaken. Hier bij Homan aan de Gooseweg.

Meestal deelde zo'n ziekte een forse klap uit en dan duurde 't jaren voor men de slag weer te boven was. Daar kwam nog bij dat in 1845/46 de aardappelogst volkomen mislukte. Terwijl Putman Cramer, toen nog niet zo lang burgemeester, in het gemeenteverslag opgewekt vermeldde dat de prijzen van de levensmiddelen daalden, kreppeerde de diaconie van de Enterse hervormde kerk. Want in het diaconie-verslag aan de Provinciale Commissie van Toezicht rapporteerde Leestemaker nogal wanhopig: "De collecten zijn wegens het algemeen heerschend gebrek en de slechte verdiensten der schipperij verminderd en daartegen de behoeften en het aantal noodlijdenden vermeerderd.

Hoewel men alleen in de dringendste behoeften gedeeltelijk heeft kunnen voorzien, zijn de schulden der Diaconie vermeerderd geworden". Het gevolg was dat er een fikse hypotheek moest worden opgenomen. De situatie blijkt ook uit het staatje dat hij erbij gaf betreffende de totale uitgaven:

jaar	bedrag	aantal armen (geheel of deels ondersteund)
1840	541	39
1841	511	37
1842	489	45
1843	486	46
1844	496	46
1845	500	55
1846	602	64
1847	917	74
1848	1001	58
1849	?	—
1850	?	—
1851	561	57
1852	525	60
1853	532	64

"in t febriek"

Er werd omgezien naar een ruimte. In "Twentse Post" 1971 nr 3 is een foto afgedrukt van de weefschool. Het is de oude school zoals-ie nog aan de Oude Schoolstraat heeft bestaan tot in de jaren '70 van deze eeuw. Klaarblijkelijk liet de schrijver zich misleiden door het woord weefschóól. De dorpsschool bleef echter nodig om alle kinderen les te geven en daar kon onmogelijk ook nog een stel

weefgetouwen geborgen worden.

In nr 8 van diezelfde jaargang werd de schrijver prompt gecorrigeerd door "Ketienn-Gert", wijlen G.J.M. Lammertink. Die wees erop "dat zijn woning aan de Dorpsstraat 116 te Enter (schuin tegenover de r.k. kerk) deel moet hebben uitgemaakt van de voormalige weefschool van Thomas Ainsworth. Aan een telg uit het fabrikantengeslacht Jannink zou hij een aantal jaren geleden nog verschillende onderdelen van weefgetouwen hebben meegegeven, die op de zolder van genoemd perceel hebben gelegen. Bovendien beschikt hij over notities aangaande de vroegere geschiedenis van de percelen, waarvan zijn huidige woning deel uitmaakt. Deze luiden als volgt:

- 1832: Jan Nieuwenhuis, Bakker te Enter:
E 1389 bouwland 40.20
- 1844: dit perceel gesplitst in o.a.:
E 1788 fabriek en erf 03.75
E 1789 bouwland 36.20
- 1864: Egbert Leestemaker, en Gerhardus Struik worden eigenaar van E 1788;
van E 1789 krijgen ze 03.20
Waarschijnlijk wordt de fabriek uitgebreid en gaat Leestemaker in een huis ernaast wonen;
we krijgen namelijk:
E 3182 huis en erf .95
E 3183 fabriek en huis 06.00
- 1865: Egbert Leestemaker wordt enige eigenaar van alle genoemde percelen.
- 1870: de boedel van Leestemaker wordt verdeeld
Arend Jan Leestemaker wordt eigenaar.
- 1888: de fabriek wordt waarschijnlijk gesloten, want de percelen veranderen
in E 4009 huis schuur en erf 02.63
4010 huis en erf 00.64
4011 huis, werkplaats en erf —.59
4012 huis en erf —.87
- 1893: deze huizen worden verkocht, gedeeltelijk aan Hendrikus Otten, en het zuidelijk deel wordt gekocht door Hendrikus Lammertink, Koopman te Enter. "

Het lijkt er dus op dat Lammertink gelijk had. Ook anderen herinneren zich nog goed dat

over 't pand waar nu een zaak in kinderkleding gevestigd is werd gesproken als "in t febriek".

Brandje

Bijna was er toch nog iets misgegaan, blijktens een bericht uit de toenmalige Twentsche Courant:

"Hedenavond omstreeks negen uren, ontstond alhier, in het midden van het Dorp brand, bij de Jutte-Zak-weverij, in het huis bewoond door J. Schuitemaker en H. ten Dinkelaar, die weldra zoo spoedig toenam, dat binnen korten tijd, eer nog hulp konde toeschieten, de vlam reeds ten dake uitsloeg. De spoedig toegebragte hulp, de welwillend- en eensgezindheid der ingezetenen, het bedaarde weder, na eenen hevigen storm, maar ook de voorbeeldelooze gereedheid der brandspuiten des Dorps, onder het oppertoezicht des Heeren E. Leestemaker alhier, mag men met grond als oorzaken aanmerken, dat niet alleen, de belerende huizen gespaard werden;- maar dat ook het brandende pand, betreffende het muurwerk in deszelfs geheel is gespaard gebleven; - echter is het te bejammeren, dat een paar huisgezinnen, daarbij al hun veevoeder hebben moeten verliezen."

— Heden avond omstreeks negen uren, ontstond alhier, in het midden van het Dorp brand, bij de Jutte-Zak-weverij, in het huis bewoond door J. Schuitemaker en H. ten Dinkelaar, die weldra zoo spoedig toenam, dat binnen korten tijd, eer nog hulp konde toeschieten, de vlam reeds ten dake uitsloeg. De spoedig toegebragte hulp; de welwillend- en eensgezindheid der ingezetenen; het bedaarde weder, na eenen hevigen storm; maar ook de voorbeeldelooze gereedheid der brandspuiten des Dorps, onder het oppertoezicht des Heeren E. Leestemaker alhier, mag men met grond als oorzaken aanmerken, dat niet alleen, de belerende huizen gespaard werden; — maar dat ook het brandende pand, betreffende het muurwerk in deszelfs geheel is gespaard gebleven; — echter is het te bejammeren, dat een paar huisgezinnen, daarbij al hun veevoeder hebben moeten verliezen.

Bericht uit de Twentsche Courant.

Doet zich donker inzien

Even leek het erop dat Enter een industriestadje zou worden want de zaken draaiden goed in die starters-hal van Leestemaker.

In 1849 kwam de klad er al wat in. De verkoop van katoentjes in Oost- en West-Indië stagneerde. De Handelmaatschappij wilde nu een eind maken aan de beschermende maatregelen en de katoentjes kopen bij aanbesteding en niet tegen een gesubsidieerde prijs. De gemeenteverslagen meldden: (in soms enorm lange, kronkelende zinnen)

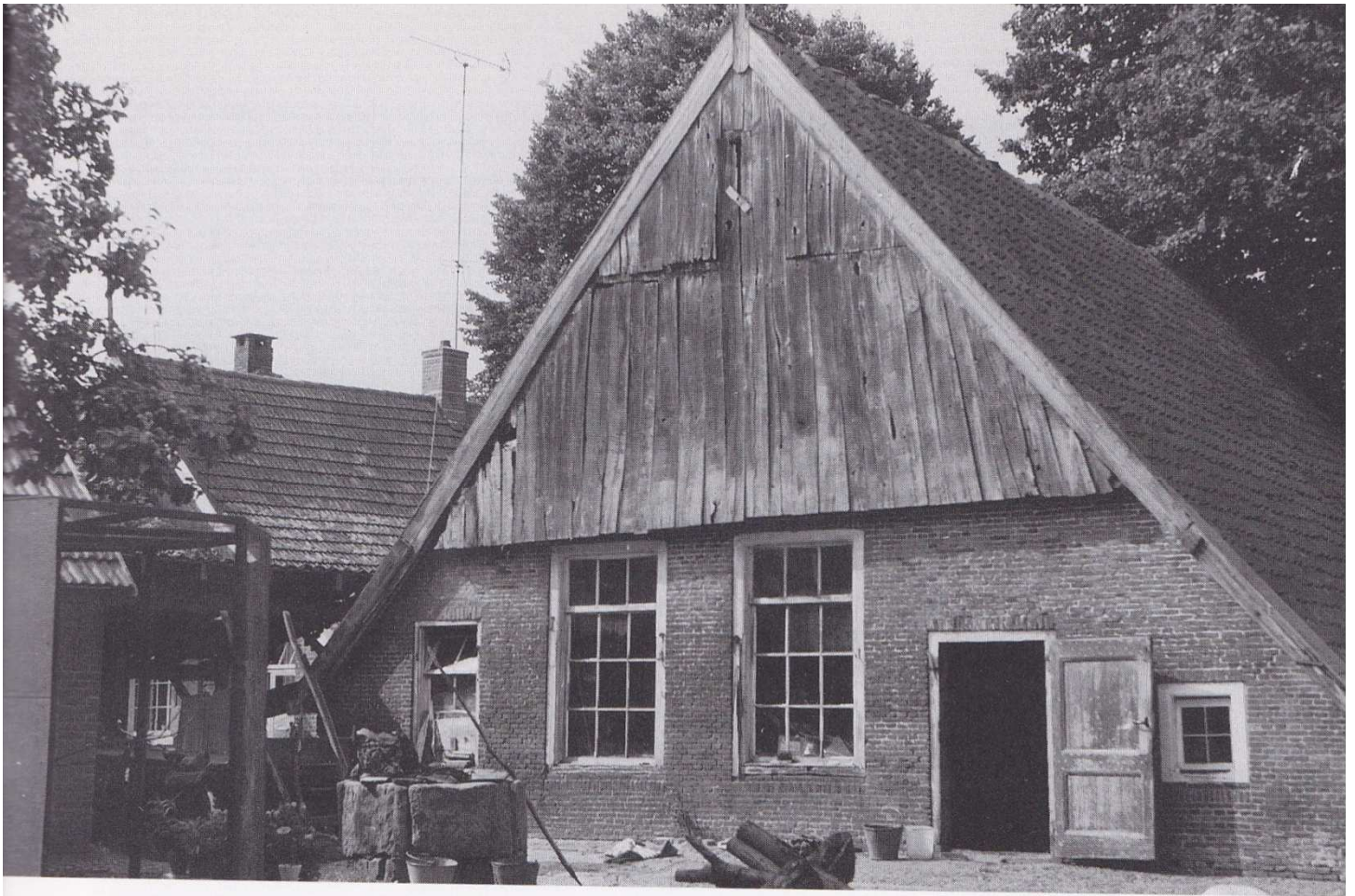
"Omtrent den fabrieks arbeid en inzonderheid het weven van koffyzakken, waar velen te Enter hun bestaan in vinden, doet zich donker inzien, wanneer de leveranties van de zakken door de Handelmaatschappij bij publieke aanbesteding zal plaats hebben en de concurrentie daardoor te groot wordt, waarvan sprake is en de schade die daardoor de aannemers wegens de te goedkoope aanneming hebben, op het hoofd der wevers neerkomt, door hunne weefloonen te verminderen, of zoo die aanneming op eene ander wijze wordt geregeld, waardoor de wevers van dusdanige stoffen alhier somtijds geheel van werk verstoken blijven."

Dat handweeffabriekje werd na 1870 niet meer genoemd in de gemeenteverslagen. In 1865 stierf de directeur, schoolmeester Leestemaker. Veel betekenis heeft het fabriekje daarna niet meer gehad. De Entersen hielden niet van fabriekswerk. "Ze harn dr n kop neet noar stoan, ze keekn aajt noar boetn," getuigde een touwbaas die veel met Entersen werkte in de Stoomblekerij te Goor.

Dan waren er nog de andere oorzaken die de fabriek een zachte dood lieten sterven: Soms was er gebrek aan grondstoffen zoals in 1863. Dan was er iets mis met de katoenooft of het transport uit de verre landen. Andere plaatsen paktten de zaak grootscheepser aan, zoals Nijverdal, het prestige-object van de NHM, waar zo'n beetje alles en iedereen afhankelijk was van die ene fabriek.

Maar vooral de betere verbindingen waarover de andere plaatsen beschikten deden Enter de das om. Want toen er nog geen spoorweg was en de wegen onverhard, werd er steen en been geklaagd, vooral ook door Nijverdal. In de correspondentie van de fabriek aldaar is dat terug te vinden. Dan waren de pakhuizen veel te vol of veel te leeg, domweg omdat de zompen niet over de Regge konden varen en andere aanvoerwegen niet functioneerden.

Vanaf het moment dat de wegen verhard wa-

De boerderij van Dek-Ab aan de achterzijde. Typerend beeld van de doorsnee-huizen uit Enter in de twee eeuwen voor de huidige.

ren (b.v. de weg Ommen-Goor); het Overijsels Kanaal gegraven was en de spoorweg aangelegd (in 1888 Deventer - Almelo) ontwikkelde zich daar de textielindustrie. Ter Horst b.v. maakte meteen een dankbaar gebruik van de klinkerweg door een file juterijders 't transport te laten verzorgen.

“verregaand pligtsverzuim”

De zoon van de directeur van de Enterse weefschool, de luitenant Arend Jan Leestemaker, nam de fabriek over van zijn vader maar had al rap door dat hij zijn belang beter kon verplaatsen naar elders.

In 1875 stichtte Arend Jan samen met Derk ter Horst aan de Boomkamp in Rijssen een eigen jutefabriek.

Dat namen ze hem in Enter wel kwalijk. Dat blijkt uit de correspondentie tussen H.J. Plagemars te Enter en het Provinciaal College van Toezicht van de Hervormde kerkvoogdij in Zwolle.

Arend Jan Leestemaker was in die jaren voorzitter van de Kerkvoogdij, onder het secretariaat van Putman Cramer. Er waren nogal eens geschillen, vooral veroorzaakt door het constante gebrek aan geld. De oplossingen die dan gezocht werden leverden meestal wel een conflict op. Putman Cramer was al opgestapt en helaas zijn er dan wat bladzijden uit het notulenboek gesneden. Niet onmogelijk dat Putman Cramer ze heeft meegenomen. Hij had nog wel even vinnig opgeschreven:

“De Secretaris geeft te kennen dat hij, zoo als hij vroeger heeft medegedeeld, uit zijne genoemde betrekking wenscht ontslagen te worden als, niet inclinerende zich met deze vergadering verder iets onledig te houden en zal op eene volgende vergadering daarop terugkomen.”

Hij kwam er niet op terug maar verdween van het kerkelijk toneel.

Arend Jan Leestemaker liet daarna de boel een beetje versloffen. Hij kreeg knorrige brieven van het College van Toezicht maar aangezien hij zelf briefvengarder was legde hij ze

't Sköpke, nu klompenmuseum, vroeger een schuurtje bij de boerenwoning van de Zweersfamilie, voorheen Holleman, typerend voor 't boerenbestaan.

onbeantwoord terzijde en bracht ze ook niet ter sprake op de vergaderingen.

Toen de Kerkvoogdij bleef zwijgen in alle talen, stuurde het Bureau Kerkelijke Zaken te Zwolle dan maar een valse brief naar de dominee, Hendrik Vermaas. Of dié misschien iets meer kon vertellen. Wie zaten er anno 1875 in de Kerkvoogdij? Waren dat nog steeds de heren die er in 1871 ook in zaten? Namelijk: J. Rohaan, G. de Wilde, G. ter Hofstee, J. Ezendam en A.J. Leestemaker? Het werd Vermaas breedvoerig uitgelegd: de Kerkvoogden hadden ondanks herhaald schrijven geen enkele reactie gegeven, ze hadden de jaarstukken ook niet opgestuurd, (wat toen zo ongeveer gold als de ergste zonde die een Kerkvoogdij kon bedrijven) en, hoewel het College van Toezicht had bedreigd met ontzetting uit hun functie hadden ze volhard in hun stilzwijgen. Nu wilde het Zwolse College de heren metterdaad uit hun functie zetten maar 't probleem was dat men niet precies wist wie er nu precies moest worden geschorst. Er was duidelijk sprake van "verregaand pligtverzuim".

De daarstelling van een fabrieksgebouw te Rijssen

De predikant Vermaas riep snel alles bij elkaar wat nog een functie had en men schreef verkiezingen uit voor de colleges van kerkvoogden en notabelen.

Men kwam nu tot de volgende samenstelling: Kerkvoogdij: J. Ezendam, G. de Wilde, L. van Nes, H.J. Rohaan en H.J. Plaggemars; en notabelen: J. Bokdam, H. Velten, A.J. Groothaar, J. Koenderink, H. Voortman, G. ter Hofste, H. Burgers en H. Holleman. Dat was op 27 maart 1876.

Direct daarna schreef de nieuwe secretaris Plaggemars naar Zwolle.

Zacht jammerend verklaarde hij "dat door den nu afgetreden Secretaris-Kerkvoogd die tevens brievenaarder was, niet alle voor hun College bestemde stukken, in hunne vergaderingen ter tafel zijn gebracht en dat daaraan hunne nalatigheid in het voldoen aan hunne verplichtingen was tot U te schrijven."

Plaggemars licht weer toe: "Overwegende, dat er stukken, welke tot de kerkelijke Administratie behoren en onder berusting waren van gemelden Heer Leestemaker, na diens vertrek uit de Gemeente, door tusschenkomst van diens zwager den Heer J. van Wijngaarden, kerkelijk ontvanger alhier, zijn ter hand gesteld geworden aan den tegenwoordigen secretaris, maar het bij onderzoek en na inzage dier stukken gebleken is, dat er verschillende stukken ontbreken, terwijl de overgelegde stukken gedeeltelijk niet zijn bijgeschreven of aangehouden zoodat het archief is onvolledig en de zaken niet zijn bijgehouden."

En dan blijkt ook, gezien de ironische toon, in die tijd bijna ongepast als het ging om een brief van een mindere jegens een meerdere, dat men het niet leuk vond dat Leestemaker nu naar Rijssen was gegaan om daar een fabriek te stichten:

"Overwegende dat den Heer Leestemaker voornoemd, gedurende de laatste verlopen jaren, zich uitsluitend schijnt te hebben onledig gehouden met vakken die persoonlijk hem betroffen, hoofdzakelijk met de daarstelling van een fabrieksgebouw te Rijssen, en met de Di-

rectie daarover en over datgeen wat daarmede in verband stond."

Derk ter Horst overleed in 1876. Arend Jan bleef de fabriek, die niet zo goed liep, beheren tot 1880 toen die fabriek door Ter Horst en Co. werd overgenomen voor een bedrag van 50.000 gulden, waarmee de zaak weer onder één leiding kwam.

Leestemaker ging na zijn Rijssense avontuur weer aan de slag in Enter.

Entersen zijn niet wraakzuchtig. Vijf jaar later was hij weer secretaris.

Soms loste hij dan een curieus probleem op. Zoals in 1881: "De voorzitter opend de vergadering waar in zal worden gehandeld en gedelibereerd over de stoelen van den Predikant Veen als geschenk aangeboden en welke later gebleken zijn niet naar zijn genoeg waren.

Over de gemelde stoelen gedelibereerd zijnde heeft ten slotte den Heer Leestemaker verklaart de meergemelde stoelen voor zijne rekening en alzoo tot zich te nemen tegen betaling van f. 84,75."

HET GANZENKOOR

Van Smietspoel naar Geese

Over de enorme ganzenhandel, die in Enter vrij spontaan ontstond, is, merkwaardig genoeg, niet veel geschreven. Hieronder volgen eerst de citaten uit de voorhanden zijnde literatuur:

Er was in 1926 een "Gids voor Twente"

De bekende H.W. Heuvel trekt daarin van het ene Twentse dorp naar het andere en vertelt over de ganzen in Enter:

"Daar verder komen we in 't Enterbroek, een rijk bewaterd land, waar Entergraven, Regge- en Twickelvaart stroomen en waar bij winterdag soms urenver alles blank staat. Stokkumer Vlier, Elsener-, Enter-, Deldener-, Bornerbroek, het waren langen tijd moeras-sige groenlanden, waar 't beter was voor ganzen als voor koeien. Groote troepen ganzen zag en ziet men er nog bij verstrooide hoeven en in 't vroege voorjaar de aardige gele kuikens. De ganzen worden telkens geplukt om

het dons en de pennen. Wanneer een jong paar aan trouwen dacht toog de vader der bruid naar deze broeklanden, om veeren voor 't bruidsbed te koopen. Sinds enkele jaren is de Regge verdiept, verbreed en gereguleerd. Zoo werd de waterafvoer beter; de zomervloeden blijven uit. Het wilde moerasland wordt allengs herschapen in tamme weiden, waar volop van het echte zoete gras is voor de koeien. Zoo zullen op den duur de ganzen moeten wijken voor het meer opbrengend rundvee."

In "Van eigen erf", jg. 1908 schrijft dezelfde H.W. Heuvel:

Mijn vader haalde uit de herinneringen zijner jeugd wel eens op, dat in de jaren na 1850, toen de Rijnspoor al langs Arnhem liep, in het voorjaar heele troepen jonge ganzen over den weg langs zijn ouderhuis werden gedreven door Enter kooplui, die er zachtjes, al weidende langs de bermen, mee voortsukkelden in dagenlangen tocht naar de Rijnstad."

Wat verderop vervolgt Heuvel:

"Met de Regge verbeteren en de herschep-

ping der drassige weiden in milder grasland, zal ook de ganzenteelt langzaam verminderen en zullen deze grazende huisvogels wijken voor meer en beter vee. Alweer een eigenaardigheid minder. Twente was van ouds het ganzenland en vooral de Reggestreek was hun "Heimat". Als een jong paar aanstalten maakte voor den trouwdag, toog de vader van het meisje er wel met den wandelstok op uit naar Enter en omstreken, om veeren te kopen voor het bruidsbed. En nog kan men dat bij de boeren terecht. Op geregelde tijden moeten de ganzen de pijnlijke kuur van het plukken ondergaan. Het dons vindt goeden aftrek en de pennen hebben nog waarde, al heeft een stalen instrument bij het schrijven de vlugge ganzenveder verdrongen.

't Is zoo 'n aardig gezicht, die troepen witte ganzen bij de hoeven of in de wijde groenlanden en nog aardiger, als in 't vroege voorjaar de gele kuikentjes om de moeder scharrelen. We troffen het, dat er juist dien namiddag nog drie duizend jonge ganzen door een Enter handelaar werden ontvangen. De kooien, waarin ze getransporteerd zouden worden, wachtten al op hen voor de herberg. Eindelijk, daar naderde een troep onder geleide van een man en twee jongens. De beide knapen hadden ze de laatste acht dagen op de broekvelden gehoed. Een mooi leventje, men zou er zelf haast gans bij worden. In de sprookjes onzer jeugd zagen we een schranderen ganzenhoeder of een mooie ganzenhoedster, die trouwde met een prins, maar die kinderen der verbeelding leken niet veel op deze jongens.

De menschen waren zoo vriendelijk de ganzen even op den hoogen Brink te drijven en daar werden de langhalzen voor de eerste en voor de laatste maal van hun leven gekiekt. Want hoe jong nog, haar dagen zijn gauw geteld. Binnenkort zullen ze ergens in Duitschland of Engeland op den disch staan. We troffen een bejaard man van diep in de zestig, die al vijftig jaar aan den ganzenhandel gedaan en aardig wat van de wereld gezien had. Hij was in Londen geweest, meermalen, in Duitschland tot Pommeren en Koningsbergen toe. Jaarlijks - vertelde hij - worden er van uit Enter meer dan 50 000 ganzen verzonden. In 't voorjaar zijn het jonge gansjes. Dat begint al in Januari, bereikt tegen Paschen het hoogtepunt, om dan af te dalen, maar zich tegen Pinksteren nog eens te verheffen. In 't

late najaar, van St. Maarten tot kerstmis, is de uitvoer in de gang van gemeste ganzen, die o.a. in Engeland op den kerstdisch behooren. Tegenwoordig stuurt men ook veel ganzen naar Berlijn en Rijnland, terwijl vroeger groote zendingen uit Duitschland kwamen. Vóór den tijd der spoorwegen dreef men de ganzen wel naar Rotterdam, langzaam voortsukkelend, al grazend langs de wegen en te nacht wel vrijbuitend in een mooi weidje; zoo was men waken onderweg. Ook met wagens werden ze over verre afstanden vervoerd."

In "Oud-Achterhoeks Boerenleven" laat Heuvel zijn "Harm-oom" aan het woord: "Ik weet nog zoo goed, dat ik als kleine jongen naar school ging en hoe we op Sinte-Marten den meester een gans present gaven en dan "oorlof", d.i. vrijaf kregen voor dien dag."

Overigens, toen het Waterschap opgericht werd (met als belangrijkste doel een betere beheersing van het waterpeil; wat in die tijd vooral bereikt kon worden door meer afwatering, waardoor de drassige grond droger zou worden), stond er plots een uitgebreid ingezonden stuk in Dagblad van het Oosten. Het was geschreven door de ganzen zelf:

"De ganzekuikens van Enterbroek, Enter en Ypelo betuigen bij deze hunnen welgemeenden dank aan allen die tegen het Waterschap werken.

Zij waarden het oprecht dat er zoo vele weldenkenden zijn die er voor blijven waken dat zij, gedurende hun kortstondige bestaan een vrolijk leventje in de drasse wei- en hooilanden kunnen leiden.

Zij verzoeken onderdanig om de voren maar goed dicht te houden voor die onwijzen die des zomers de weide droog willen houden.

Laat ze maar praten! Het was nog beter een fiksche dam dwars door de Regge te leggen bij het Rijssensche veer, dan hadden we het hele jaar door altijd stobben in overvloed." Het stuk werd ondertekend door "Krang krang en zijn maats."

Ook was er een gedicht afgedrukt waarvan hieronder één couplet:

leve de moerassen
'de diepe waterplassen
de sumpels en de goren
daar laten w' ons het liefste horen

daar zitten w' uit te halen
als hollands nachtegalen
wrekker-de-kek- rap-pap,
weg met het Waterschap!"

De auteur laat zich raden. Van Wijngaarden, de zwager van Leestemaker, was correspondent van 't Dagblad.

A.J.H. Gietelink (Tijdschrift van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap, 1950) stelt dat het scharrelen met ganzen op zich niets bijzonders is op de armelijke zandgronden van het Oosten.

De drassige zure grasgronden van de buurtschap stimuleerden dat des te meer. Verwonderlijk is dat "deze teelt en de daaraan verbonden handel hier zo'n bijzondere betekenis hebben weten te verkrijgen."

Naast citaten uit Heuvels artikelen haalt Gietelink gegevens uit de Gemeenteverslagen van Wierden. In 1886 zijn er 30 000 ganzen verhandeld. In 1853 wordt de ganzenhandel voor 't eerst in die verslagen genoemd. Dan is er sprake van verkoop van pluimvee naar Noord-Holland en Engeland.

De handel is van een dusdanige omvang, dat Enter zelf niet de ganzen kan leveren die geëxporteerd worden. In 1863 zijn er b.v 600 ganzen, 2000 eenden, in 1888 - 1893 6000 à 10.000 eenden en ganzen.

Het was dus nodig om de voorraad aan te vullen met dieren die opgekocht werden in de wijde regio. Zo kwam men aan de c. 40.000 stuks die men doorgaans jaarlijks doorvoerde. Gietelink weet te vertellen dat de handel in 1914 werd opgegeven. Hij heeft net als Heuvel ook een grijsaard opgescharreld. In 1950 praat hij met de ca. 75 jaar oude heer Freriksen, "die een zeer geloofwaardig en onopgesmukt beeld gaf. Meestijds verkleinde hij de feiten van de in omloop zijnde verhalen, hetgeen m.i. een guntige indicatie geeft voor zijn waarde als informant. Nergens was hij in tegenspraak met het meegedeelde in de Gemeenteverslagen."

Gietelink bouwt dan een theorie op om antwoord te geven op de vraag hoe het kwam dat juist in Enter zo'n concentratie is ontstaan m.b.t. de ganzenhandel. Hij ziet als oorzaak dat de schipperij invloed heeft gehad op de mentaliteit der Entersen, die goed bleek te passen bij de voor de ganzenhandel vereiste karaktereigenschappen. Hij stelt dan dat de

schipperij de volgende eigenschappen vereiste: een zekere mate van onverschilligheid en zelfs brutaliteit, bereidheid tot onderlinge bijstand in den vreemde, een zekere mate van listigheid e.a. "Bedenken wij daarbij nog, dat in de ogen der schippers het 'langdurig van huis zijn' als een normale zaak kon gelden, dan ligt de onderstelling voor de hand dat door hun invloed op de geest der dorpsgemeenschap het juiste milieu ontstond om, door welke 'toevallige' relatie ook geholpen, een ganzenhandel van normale omvang tot over de grenzen uit te breiden."

Gietelink gaat verder niet uitgebreid op de gewezen ganzenhandel in. Hij stelt het getal opkopers op 50 en noemt het een seizoenactiviteit die 3 maanden duurde. De eigenlijke handel was in handen van 8 families, die de handel 60 jaar in eigen kring wist te houden. "Zij lieten de opgekochte ganzen verzamelen en in grote koppels van 5 à 6000 naar het dichtstbijzijnde station brengen (lange tijd het zeventig kilometer verderop gelegen Arnhem). Van daar ging het per trein naar Rotterdam waar werd overgeladen in de boot op Engeland, gemiddeld 40.000 stuks per jaar."

Gietelink sluit af met opnieuw de aandacht te vestigen op het Enterse karakter: "zou dit niet de jaren door, ook lang na 't verdwijnen van schippers en 'ganzekremers' (welke laatste de eigenaardigheden versterkten!) z'n invloed hebben behouden? Met het gevolg dat men nu nog de Entersen 'sluw' en 'draaierig' 'ketslustig' en 'weinig betrouwbaar' vindt."

Ook Heuvel geeft de Entersen een tik om de oren: "de Enter hoenderkremers waren al in de 17e eeuw bekend. Ze zwierven ver in 't rond en hadden den naam "niet frisch" te zijn."

In een lezenswaardig artikel "Twentse platteland ooit een waar ganzenparadijs", Tubantia, 1987) schrijft Arend J. Heideman dat ganzen de leveranciers waren van veren voor bedden. "En met Sint Maarten (11 november) werd gans gesmuld." "Zo versiert de bekendste goa-stokmaker van ons land, H. Roosdom uit Markelo, z'n goastokken (wandelstokken, meestal gebruikt door brulfteneugers) nog altijd met ganzepennen." "Veren waren niet alleen afkomstig van geslachte ganzen, maar ook van levende. In Markelo, waar dit 'robben' of 'troppen' (plukken of asftrekken) wordt genoemd en Gelselaar, werd dit karwei wel drie keer per jaar verricht, bij eenzelfde gans. En

natuurlijk niet in de winter, of in het broedseizoen. Dan had de gans zelf de veren te hard nodig. Een plukker nam de gans voor het 'robben' op de knieën. De lange hals van het dier werd vastgeklemd tussen de benen of de arm. Alleen rijpe veren, waar de groei al uit is en die gemakkelijk loslaten, mochten worden geplukt. De veren werden gebruikt als vulling voor het onder- en bovenbed, voor de kussens en voor de 'pölle' (peluw) een langwerpige onderkussen) Schattingen over de benodigde hoeveelheid veren lopen uiteen van 16 tot 32 pond."

In het voortreffelijk gedocumenteerde boek van drs. Schutten "Varen waar geen water is" wordt ook een passage gewijd aan de ganzenhandel:

Een andere eigenaardigheid was de ganzenkremerij. In 1853 werden er plotseling gaan ganzen meer aangevoerd op de grote ganzenmarkt van Coevorden. Enterse gànzenkèèls waren in de herfst door Twente en Bentheim getrokken en hadden daar alle verkoopbare ganzen opgekocht".

Tot zover de citaten uit de voorhanden zijnde literatuur.

In Enter zelf is ook (op papier) weinig terug te vinden over de ganzenhandel.

De dochter van het schoolhoofd Prakken, Juffrouw A. T. Prakken, verklaarde dat zij vaak naar Kaatn-Bearnd ging, naar De Wilde, aan de Bullenaarsweg. Die dreef ook ganzen. Als de ganzen de Dorpsstraat passeerden, lag de weg bezaaid met uitwerpselen. Het ging naar station Rijssen. Prakken schreef vaak brieven voor de ganzenhandelaren, in 't Duits of 't Engels en werd uitbetaald met een halve of hele gans, zo tegen de kerstdagen. De ganzen die met Kerst geslacht werden kregen speciaal voer, roggemeel, om het vlees smakelijk te maken.

Ook J.W. Ten Hove, de nestor van het klompenmakersgilde, heeft nog met eigen ogen gezien hoe de ganzen bijgedreven werden op het plein voor de dorpskerk en dan in een lange stoet over de Dorpsstraat schuifelden, een behoorlijk spoor achter zich latend. En toen hij ooit eens met wat reisgenoten op weg was naar Rotterdam wezen ze elkaar op een ganzen-file, die over een dijk, niet ver van Gouda, voortging, begeleid door Enterse

kremers die de ganzen daar wilden afleveren in de haven.

"Geese"

Gezegde mejuffrouw Prakken had niet alleen de akte van huwelijksvoorwaarden van Egbert Leestemaker uit 1823 zorgvuldig bewaard, dat gold ook voor een klein kasboekje, van 16 x 10,5 cm, met het merkwaardige opschrift "Geese". Het was achtergebleven in het huis dat haar vader van de Kerkvoogdij had gekocht, het huis waarin de Leestemakers en Van Wijngaardens hadden gewoond.

Het boekje had niks te maken met een of andere juffrouw die naar de voornaam Geese luisterde. Het was het boekje waarin Arend Jan Leestemaker zichzelf rekenschap gaf van zijn handel in ganzen. Hij gebruikte daarbij veel Engelse termen, zoals "oats" in plaats van graan, en "geese" in plaats van ganzen. Een boekje uit 1878, bestemd voor Oudheidkamer Buisjan.

"Het gaanzn-koor"

De ganzenhandel was inderdaad in handen van enkelen. Men herinnert zich in Enter dat die club "het gaanzn-koor" genoemd werd. Arend Jan Leestemaker zelf schrijft over de "compagnie".

Wie daar behalve Leestemaker deel van uit maakten is niet precies bekend. De ganzenhandel was een seizoenbedrijf en velen beschouwden hun activiteiten in die handel niet als hun hoofdberoep. In het bevolkingsregister wordt dan ook niemand "ganzenhandelaar" genoemd. Wel zijn er in Enter een aantal kooplui. We hebben ze uit het register van 1880 gevist:

Izak Samuel, koopman, 1120 Israeliet
Jan Frederikus Schuitemaker, Koopman, 1112 NH
Hendrikus van Uitert, koopman, 1159 Nh
Bartus Wilt, koopman, 1186 NH
Arend Jan Averdijk, koopman, 1275 RC
Jannes Freriks, koopman, 1194 RC
Bernadus Freriksen, koopman, 1287 RC
Frans Hubert Heering, koopman, 1285 RC
Gerrit Jan Kamphuis, koopman, 1233 RC
Jannes Morsink, koopman, 1205 RC
Hendrikus Slag, koopman, 1283 RC
Hermannus Teuiten, koopman, 1261 RC

Ook "marskramers" kwamen voor. Dat waren in die tijd:

Arend Jan Ebbekink, marskramer, 1157 RC
 Bernardus Philippi, marskramer, 1176 RC
 Johan Joseph Philippi, marskramer, 1184a RC
 Johannes Georghius Schrooten, marskramer, 1117 RC
 Hermannus Velthuis, marskramer, 1130 RC

We komen met die namen niet zo gek veel verder. Want in het boekje van Leestemaker b.v. blijkt dat hij duidelijk zaken doet met een zekere Hs. (Hendrikus?) Braamhaar en G. Schrooten.

Toch komen die namen niet voor onder handelaars. Alleen Johannes Georghius Schrooten, wordt in 1880 genoemd als marskramer. Bernadus Freriksen, dat was er zeker een, en dat zal ook degene geweest zijn die Heuvel voorhad in zijn artikel, net als diens zoon werd genoemd door Gietelink.

Arend Jan Leestemaker heeft in zijn boekje steeds rekeningen te vereffenen met J. Freriks, Bs. Meenhuis, G. Spekenbrink, G. Schrooten, Hs. Braamhaar, Hs. Teuiten, Hendrikus Veldhuis, H. Dreyerink, en Struik. (De laatste twee in verband met gedane verteringen).

Namen van buiten Enter in dat boekje:

D.G. de Haas, Rotterdam, Quakenbrück, Mills Errington; Bowtruth; Alexanderth, E. Short te Goole en Hopley Bross in Woodcock.

Het zakboekje begint met "Uitgaven voor den ganzenhandel in 1878"

"De Reis naar Goole van J. Freriks en A.J. Leestemaker in Februarij heeft gekost f. 100,70. Hiervan zijn betaald door: E. Short, Goole f. 24; De Haas, Rotterdam f, 22,20; J. Freriks, Enter f. 31,00 en Leestemaker, f. 23,50."

Ook moeten in Neuenhaus patenten gekocht worden, een soort geleidebiljetten bij de te vervoeren goederen. En telegrammen en brieven verzonden: "f 28,80, kosten van 2 telegramman, porto's Duitschland en Engeland." Er gingen veel telegrammen naar Engeland: "24 telegrammen naar Goole, kosten f. 5,60, diverse telegramman van Goole", wat f. 5,40 kostte.

Een mud haver kostte f 4,50.

370 ganzen brachten op £. 64,15 (inderdaad, genoteerd in Engelse ponden).

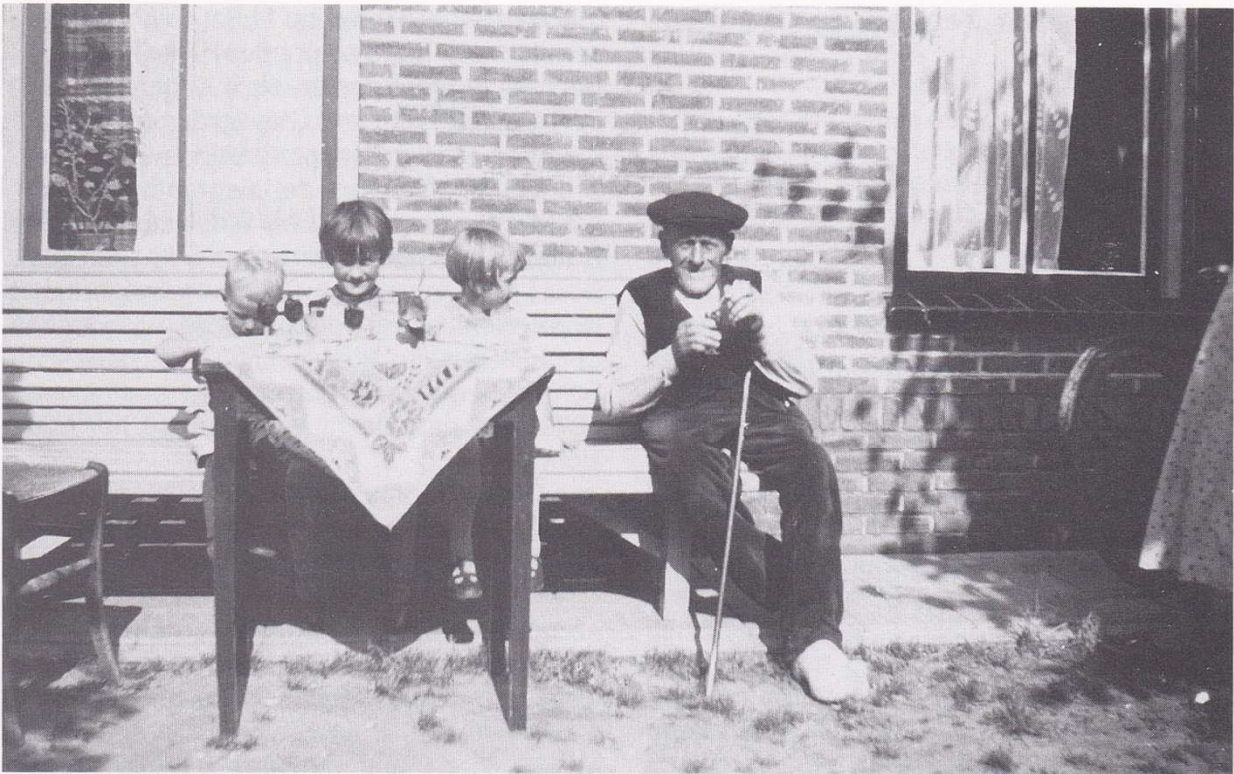
Dan zijn er weer posten als 493 ganzen, 189, 327, en 1629 ganzen. Die werden allemaal in maart en april getransporteerd.

Brieven, briefkaarten, de telegraafbode, oats, boekweit, de vertering bij Struik, reizen naar Rotterdam, Engelse wissels, "5 kooyen naar Goor", tol + vertering f. 0,40, een vangnet, het wordt allemaal genoemd. Ook de prijs van een gans: 3 ganzen kosten f. 6,00; 2 ganzen f. 6,20; en 2 ganzen f 4,50.

1879 was een slecht jaar, getuige het overzicht:

Op 27 april	
1207 ganzen kosten	f 1571,27
opbrengst	f 1546,72
tekort	f 24,55
4 Mei 1136 ganzen kosten	f 1375,00
opbrengst	f 1399,95
over	f 24,95
11 Mei 483 grooten	f 730,25
1590 kleinen	f 1730,82
en	f 8,75
reisgeld	f 200,00
	<u>f 2,25</u>
samen	f 2672,07
ontvangen	f 1108,35
	<u>f 1419,72</u>
opgeteld	f 2608,07
te kort	f 64,00
Op 18 Mei	
1285 ganzen	f 1437,60
reisgeld	f 160,00
samen	f 1597,60
	<u>f 4,56</u>
	<u>f 2,85</u>
samen	f 1605,01
	<u>f 142,00</u>
wissel	f 1521,50
	<u>f 10,15</u>
samen	f 1773,65
over	f 68,64

Dan was 1878 een veel beter jaar geweest, daar werd een saldo genoteerd van f 7567,29 tot en met 19 mei.

Uubn-Jans, die als ganzenhoeder bekend was in heel Enter, ook wel Gaans-Uub genoemd.

Sommigen herinneren zich ook nu nog markante figuren.

Daar was Jannes Kamphuis, Uupn-Jànske genoemd, die erg ongelukkig liep, "skeef en skel, oet mekaar egreùjd". En Kaaks-Dieks, Jans Freriksen, Kaspers-Pruusse, (Schroten), Klokn-Toone (Otten), Boers-Graedske (Braamhaar die in die tijd ook in de Raad zat), waarvan sommigen handelden in opdracht van "De Marre", Marcus Samuel.

In een afgegaasde ruimte, waar de grond bedekt was met stro, werden de ganzen dagelijks losgelaten. "Achter t hoese hèn, n Noord-eane in, tot waar later de muziektent stond, (Nu dus Schippersstraat), daar graasden de ganzen op de grond van "de Bije".

De ganzenkremers hielden er een eigen vaktaal op na. Ze spraken dan "van ditn en van dàtn", en niemand begreep dan iets van die code-taal.

Uupn-Jànske riep een langgerekt "piew piew!", om de ganzen te verzamelen, en "prrr!" terwijl hij met de vlakke handen op de dijbenen sloeg, waarop de ganzen zich onmiddellijk verspreiden.

Anderen herinneren zich de uitroep "Jie....k!" De ganzenkremers hadden geen hond nodig.

Het voer ging mee in de mèlzakke en er werden ook kuulns meegenomen voor water.

Tot groot ongerief der ingezetenen

Na de Tweede Wereldoorlog kwamen er tanks vanaf Goor Enter binnen. Bij de Boerdijk stond een Canadees bij de tank en hij wilde iets duidelijk maken maar men kende geen Engels. Toen kwam Kaaks-Graads vanaf de Weend aangewandeld en 't bleek dat hij zich nog goed kon redden in de Engelse taal.

Het ganzenkoor had geen al te beste naam. Het kon gebeuren dat het "koor" in een herberg zat om te overleggen. De herbergier schreef de verteringen op een leitje. Ze probeerden hem zover te krijgen dat hij de kelder indook om iets te voorschijn te halen wat hij zo niet achter de tap had. Op dat moment veegde dan een van de leden met de mouw een deel van het opgeschrevene weg. Er hadden dan langdurige discussies plaats over wat men nu eigenlijk wel of niet verteerd had. "As ie laat oarns in Weersel of zo in n cafee kùmn, ko j bètr neet verteln, da j oet Eantr kùmn. Doar wusn ze dr nog alns van!"

Het zal wel te wijten zijn geweest aan de beroepsuitoefening. Een handelaar had maar te zorgen dat-ie de ander te leep af was. Er moest vaak een borrel geschonken worden, ze dienden kind aan huis te zijn op markten en (handels)kroegen. En zo kregen ze vaak te maken met een zaakje, waarbij ze geverbaliseerd werden. Als verdachte of als getuige (comparant). Ook de burgemeester, Putman Cramer en later Dijkers, had het niet zo erg op de Enterse marchandeurs:

“dat genoemden persoon zich minder toelegd op landbouw dan wel op het drijven van handel in pluimgedierte naar Holland en Engeland, en dat zwervend leven aanleiding geeft tot een ruw leven en drinkgelagen.”

Er werd vaak wat uitgespookt, soms werden ze geverbaliseerd om de meest onnozele zaken. In 1873 moesten een aantal geverbaliseerden verhoord worden als verdachte of getuige, maar nu bleek hoe handig het was om als ganzenhandelaar of zompschipper danwel als grasmaaier op reis te zijn: “de beklagden Hendrikus Dreijerink, Bernardus Morsink en Frans Homan kunnen niet verhoord worden om reeden zij in ‘t buitenland zijn, Jannes ten Berge die met zijn vaartuij naar Vriesland en Berend Jan Otten die voor eenigen tijd naar Holland vertrokken is waren ook niet in staat om te kunnen compareren”. Dat was dan omstreeks 1880. Men lette op dat vaartuij van Jans ten Berge, de bekende schipper van de laatst overgebleven zomp.

In 1879 waren Jannes Freriksen en Hendrikus Veldhuis ook vertrokken “eerstgenoemde naar Engeland en de tweede naar Rotterdam tot uitoefening van hun beroep. Na terugkomst zullen zij zich onmiddellijk bij UEdelachtbare aanmelden”.

De handelaren waren niet voor een kleintje vervaard. Ook niet voor een grootje. Volgens wijlen “n Fitpoater” dreven de heren grote troepen ganzen langs de wegen en liefst ook even in een vette weide. Soms lieten ze de ganzen grazen in het zwaar bewaakte domeingebied van ‘t Loo. Dan begonnen ze een schijngevecht met elkaar waarbij zelfs messen werden getrokken. Terwijl de ganzen zich volshrokten bleven ze de aandacht afleiden tot ze vonden dat het nu wel weer genoeg was. Dan klapten ze ‘t mes dicht en trokken weer verder.

Ze gingen soms heel ver. Durfde iemand zich te beklagen over het gedrag van de ganzen, dan haalden ze hun schouders op en zeiden: “Sla ze maar dood, als je durft. Dan ga je de kast in.”

Een getergde eigenaar van een goed stuk land had zijn zelfbeheersing verloren en had blijkbaar de ganzenhouder of ganzenhandelaar afgestraft. Hij was vervolgens bekeurd en daarna vroeg Justitie aan de burgemeester om opheldering. Dijkers schreef: “in zijn geval -ik zeg het ronduit-, zou ik evenzoo gehandeld hebben.

In de buurt waar hij zijn hooiland heeft (een puik stukje grond) wonen tal van ganzenhouders, die weinig grond bezitten. Ze houden die dieren dus alleen ten koste van anderen; proces verbaal is niet op te maken daar de ganzen alle op elkaar gelijken; verzoekt men den eigenaar ze vast te houden, dan krijgt men tot bescheid: “sla ze maar dood als je durft, dan ga je de kast in.” Beklaagde heeft tal van malen bij mij geklaagd, en heb ik hem niet onduidelijk te kennen gegeven, wat ik in zijn geval doen zou. Het loopt zoover, dat men geen baas meer over zijn eigen grond is.”

In een brief van 1885 vertelt de burgemeester aan de “Ambtenaar van het Openbaar Ministerie: “Zooals UEAchtb. bekend is wordt te Enter een uitgebreide handel in ganzen op Engeland gedreven; de ganzen, overal gekocht komen Zaterdag veel te Enter aan, en in plaats dat de koopers die dieren dan op hun eigen erf houden, laten zij ze grazen aan de publieke wegen tot last en groote schade der eigenaars, van de aan die wegen liggende gronden; behalve dat laten diezelfde kooplui de ganzen grazen en zich reinigen op de gemeentebleek te Enter, die daardoor voor geruimen tijd verontreinigd wordt, tot groot ongerief der ingezetenen. Naar aanleiding van een en ander neem ik beleefd de vrijheid UEAcht. te verzoeken mij wel te willen mededelen in hoeverre voorengaande feiten strafbaar zijn.”

Soms ging er iets mis met het transport.

In 1897, in Dagblad van het Oosten: “In de vorige week zijn uit Enter, gemeente Wierden, 700 grote jonge ganzen verzonden, die, te Goor in een wagon geladen de bestemming hadden naar Berlijn. Bij aankomst aldaar waren allen dood. Door slechte verpakking

waren de dieren gestikt. De schade voor de kooplieden is aanzienlijk."

In 1888 was er weer iets mis gegaan en ging Dijkers op onderzoek uit: "dat de ganzen (ca 1500 stuks) voor rekening van G. Schrooten te Enter zijn verzonden. H. Veldhuis, mede te Enter wonende, die bij de uitlading van de bewuste ganzen te Hengelo is tegenwoordig geweest, heeft mij verklaard, dat de ganzen eerst goed gevoederd zijn, hetgeen ik ook direct voor waarheid aanneem, daar het belang der verkopers medebrengt dat die dieren in goeden staat te Engeland aankomen, waardoor ze meer opbrengen. Op mijn vraag waarom ze elkaar dan hadden gebeten wantwoordde hij dat het direct geen bijten was, maar dat de verzending plaats had met vochtig weer, waardoor de veeren der dieren nat waren; dit, de ganzen, belust op vocht met hun bek aan de veeren hadden gezogen of geplukt, waardoor die veeren waren losgeraakt en de bloedige gaatjes waren ontstaan. Dat dit meer had plaats gehad, doch nimmer met droogte. Een en ander neem ik voor waarheid aan, daar mij nog nimmer klachten zijn ter ore gekomen."

Via Hoek van Holland reisden de ganzen naar Engeland. En met de trein naar Berlijn. Ook de hoenders (de enige handel die overbleef toen het met de ganzen was afgelopen) werden naar het buitenland verhandeld. Dat kon wat gerieflijker, omdat toen de spoorlijn Neede-Hellendoorn "het Bellootje" genaamd, ook Enter aandeed. Izaak Samuel werd vlak voor de Tweede Wereldoorlog in Hamburg gearresteerd, door de nazi's. Dank zij de bemoeienis van Kaatn-Merieken en Ds. V.d. Staay werd hij weer losgelaten.

Arend Jan Leestemaker overleed in 1892.

Ten huize van zwager Jan van Wijngaarden werden de vele bezittingen geïnventariseerd. De veiling werd gehouden op 13 juli 1892.

Veel bouwland, huis en erf E 3869, "de steenen pannenbakkerij bij de Rohaan", 1 ha, 13 a en 38 ca met "leem, blauwe pannen, een pomp, mondsteen, rode steenen, klinkers, klei," nog eens een huis, en "het Brink-Willem", gekocht door Kolhoop. "De borden" gingen naar Izaak Samuel, Jan Waanders kocht de Bijbel. Het "boerengereedschap" ging weg voor f 1742. Dan was er ook nog een steenbakkerij "op het zuiderveld, met een weg, E 2894, het erf, 4061 en het huis, E 4063".

Iedereen was er toen nog, van de oude geslachten, die zo lang zoveel invloed hadden gehad op het dorpsleven: Karel Christiaan van Wijngaarden, de brievegaarder; Berend Kluwer, de echtgenoot van Gezina Geertruida Leestemaker, Dirk van Wijngaarden, Egbert Johannes van Wijngaarden die naar Amerika, naar Grand Rapids, was vertrokken, Johannes van Wijngaarden die hier ondermeester was, Gerrit Rohaan Janszoon, de nog jonge wvdwenaar van Gerharda van Wijngaarden, die in het kraambed was overleden. En Jan van Wijngaarden zelf, de schoolmeester, die in 1895 zou overlijden.

De verkoop van het bezit vormde ook de liquidatie van de geslachten Leestemaker en Van Wijngaarden in Enter. De nazaten zwermden uit.

De ganzen verdwenen ook uit het dorpsbeeld. In 1914 was het abrupt afgelopen. De Eerste Wereldoorlog betekende de genadeslag voor heel de Enterse ganzenfokkerij, opkoperij, handel en vervoer.